

A *Jubileumi csokor* egy különösen gazdag és példamutató életbe enged betekintést. Olyan életbe, amely gazdagságánál fogva a 20. századi magyar tudományosság egészének a sorsát jeleníti meg előttünk, és amelynek példája utat mutat azoknak, akik az előttünk álló évszázad viharait lesznek kénytelenek elszenvedni. Ez a könyv nem képezheti bíráló tárgyát. Legfeljebb azt kérdezhetem meg, hogy mikor volt vagy lesz az a jubileum, amelyről a cím beszél. Hőse 1910-ben született. Remélem, hogy nem az elmúlt, hanem a következő alkalommal nyújtják át Csapodi Csabának.

KULCSÁR PÉTER

Eine Unterredung gegen die Türken. Traktátus Mohácsról. (SÁRA Balázs fordításában, RADEK Tünde jegyzeteivel és utószavával közreadja BALOGH F. András.) Bp. 2003. Littera Nova, 179 l.

A magyar–német irodalmi kapcsolatok történetének kutatásában megkülönböztetett figyelem kísér minden olyan forrásközlést, amely ismeretlen szöveget tár fel, új értelmezést kísérel meg és mindezt párhuzamosan, magyar és német nyelven adja közre. Ezért forgattuk fokozott érdeklődéssel azt a kötetet, amely archaizáló címlapján az *Eine Unterredung gegen die Türken. Traktátus Mohácsról* címet viseli. A meglepetés azonban, amellyel a kiadó egy eddig ismeretlen vagy a szakirodalom által nem értékelt szöveg feltárását ígérte, elmaradt, helyesebben fogalmazva, egészen más tekintetben valósult meg. A belső címlap már többet elárul a kiadványról és a zavar itt el is kezdődik. A kétnyelvű kiadvány ugyanis kétféle címet és alcímet visel, feltételezve, hogy az olvasó csak németül vagy csak magyarul olvas. A német címet a következő alcím és kiadói megjelölés követi: „Zweisprachige, kommentierte Edition der deutschen Flugschrift VD 16: T2239. Herausgegeben, ediert und mit einer einführender Studie versehen von András F. Balogh.” A magyar cím után alcím és más közreműködő is olvasható: „Egy remete, egy ma-

gyar, egy török és egy cigány ember beszélgetése a mi súlyos korunkról. 1527. A VD 16: T 2239 röpirat szövegét Sára Balázs fordításában, Radek Tünde jegyzeteivel és utószavával közreadja Balogh F. András.” Egy kétnyelvű kiadást, amely betűhív szövegközlést és pontos fordítást, magyarázó jegyzeteket, előszót és utószót is tartalmaz, mindkét nyelven azonos címmegjelöléssel kellene közreadni, azonban ez csupán technikai félreértésnek is tekinthető lenne, ha a szöveggel szemben nem támadnának – minden oldalon sokasodó – kifogásaink.

Hangozzék bármily meglepően, a kétnyelvű szöveg első oldalainak elolvasásakor kiderül: a címben megjelölt kiadvány nem létezik. Sem németül, sem magyarul. Természetesen létezik a VD 16: T 2239 [*Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, Stuttgart, 1983–1997] szám alatt leírt bibliográfiai tétel, azaz egy XVI. századi nyomtatvány, és létrejött a magyar fordítása is, azonban ez a német szöveg a következő címet viseli: *Vnterrede vnd anschlege zu kriegsordnung wider die Turcken. Wittenberg 1527*. Magyar fordításban: *Beszélgetés és javaslat a török elleni hadviselésre*. Hogy a közreadó miért változtatta meg az eredeti német címet, arról még elképzelésünk sem lehet. A könyvészeti azonosítást minden kétséget kizáróan megnehezíti, a kötetet nem ismerők előtt a téves szöveg meglétét feltételezi. A magyar cím ugyancsak fikció, a stílárís átértelmezés mellett azonban még hamis információt is közvetít. A *Traktátus Mohácsról* cím mögött nincsen az eredeti címben sem a német Traktat, sem a latin Tractatus szó és a kiadvány nem Mohácsról szól. A bilingvis kiadvány magyar nyelvű alcíme szintén nem azonos a kötetben is olvasható alcímmel, amely helyesen: *Beszélgetés avagy eszmecsere, melyet egy remete, egy magyar, egy török és egy cigány ember nemrégiben egymással folytattak – ezen mi korunk súlyos történéseinek hasznára*.

A szövegközlés, amely nem csupán betűhűségre törekszik, hanem az írásjeleket, az ívjelet is követi, a tudományosság látszatát kelti, hiszen még a magyar fordításban is megadja

az eredeti ívjelzetet és a jegyzetelésben a német és a magyar olvasó igényeinek kielégítésére törekszik. Az eltérő jegyzeteket az előszó azzal magyarázza, hogy a német és a magyar olvasónak eltérő az „Erfahrungshorizont”-ja. Feltehetően ez az oka a német előszó és a magyar utószó különbségeinek is. Erre csupán egy kérdésünk lehet: na, de ennyire?

De lássuk most a lényegi kifogásokat: Balogh F. András mint germanista, a német szöveg poétikai értékelését megvalósítandó közelít a szöveghez. Úgy tűnik, ez a megközelítés felmentést ad számára arra, hogy a magyar könyvészeti és történeti szakirodalmat ismerje, arra hivatkozzon. Balogh F. András a nyomtatványra a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek-ban bukkant és feltehetően saját felfedezésének tartja a szöveget. Lelőhelyként ugyanis a wolfenbütteli könyvtár és a berlini Staatsbibliothek jelzetét adja meg, nincs azonban nyoma annak, hogy a kiadványra vonatkozó korábbi, magyar szakirodalmat ismerné. Rendkívül gáláns gesztus a wolfenbütteli Herzog August Bibliothek részéről, hogy a szövegkiadás címlapja számára rendelkezésre bocsátotta a nyomtatvány fotóját, azonban a kiadványt a magyar kutató és kiadó Budapesten is elérhette volna. Ha már Wolfenbüttelből indultunk ki, talán észszerű lett volna a Herzog August Bibliothek hungaricanyagának katalógusára hivatkozni és ott olvashatta volna a közreadó azt is, hogy a nyomtatvány megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Apponyi-gyűjteményében is. Apponyi Sándor bibliográfiája nemcsak leírja a nyomtatványt (APPONYI Alexander: *Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften*. München, 1903–1927. App. H. 1658), hanem hivatkozik is az alapkiadásra, a gyűjteményében szintén megtalálható egyik *Türckenbüchlein*-re (App. H. 1643). Apponyi idézetekkel alátámasztott értékelésének nem ismerése akkor is hiba, ha valaki a legmodernebb nyilvántartásra, a VD16 adatbázisára támaszkodva kívánja feltárni ugyanazt, amit Apponyi már száz éve publikált és gyűjteményének értékes darabjaként tartott számon. Azt csupán mellékesen jegyezzük meg, hogy a ger-

manista Kertbeny Károly már majd' negyedszázaddal Apponyi előtt ismertette az *Unterrede* címkezetű nyomtatványt, ahogy erre a gondos könyvgyűjtő gróf hivatkozik is (KERTBENY Károly: *Magyarországára vonatkozó régi német nyomtatványok 1454–1600. Ungarn betreffende deutsche Erstlings-Drucke 1454–1600*. Bp. 1880. Nr. 159.) Miután Balogh F. András mint germanista hiányolja a magyar vonatkozású 16. századi német rölapok szakirodalmi értékelését, fel kell hívni a figyelmét arra, hogy a témában alapmunka az általa nem idézett történész, BENDA Kálmán könyve: *A törökör német újságirodalma. A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához*. Bp. 1942.). Ha már Erasmusra és Mohácsra is hivatkozik a munka kapcsán, nem ártott volna PUKÁNSZKY Béla: *Mohács és az egykorú német közvélemény* (in: *Mohács Emlékkönyv 1526*. Szerk. LUKINICH Imre. Bp. 1926.) vagy THIENEMANN Tivadar: *Mohács és Erasmus* (Pécs, 1924) c. munkájának ismerete sem. Hely hiányában azonban mellőzzük a történeti forrásfeltárás és értékelés minden tanulmányát, beleértve a legfrissebb kutatások, az R. Várkonyi Ágnes által irányított könyvek és dolgozatok felsorolását, amelyeknek ismerete az *Unterrede* modern kiadásának hasznára vált volna (pl. az *Aetas* 1995. tanulmányai). Ugyancsak illett volna ismerni a kiadvány kiadástörténeti értékelését is, főleg azért, mert Balogh F. András a *Türckenbüchlein* szerzői köre után nyomozva eljut Valentin Curio bázeli nyomdász ismeretéig, azt azonban már nem tudja, hogy a kiadvány nyomdatörténeti meghatározását több évtizede SOLTÉSZ Zoltánné végezte el és publikálta (*Magyar vonatkozású rölapok eddig ismeretlen nyomdászai*. = MKsz 1976. 321–332.). Az *Unterrede* előzményei után nyomozva Balogh F. András foglalkozik a *Tractatus de moribus, conditionibus et nequitia Turcorum* (Róma, 1480) c. kiadvánnyal, azonban a szerzőre, a Georgius de Hungaria-ra vonatkozó szakirodalmat ismét csak német nyelvrületről idézi, holott illene megemlíteni, hogy a *Tractatus* magyar fordításban is megjelent FÜGGEDI Erik szakirodalmat összegző tanulmányá-

val (*Kimondhatatlan nyomorúság. Két emlékirat a XV–XVI. századi oszmán fogságról*. Magyarországi György barát értekezése a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról. Gyurgyevics Bertalan: Kis könyvecske a török rabok és a törökök uralma alatt élő adófizetők keresztények gyötrelmeiről. Bp. 1976). Mint Balogh F. András bevezető tanulmányában (de már Apponyinál is!) olvashatjuk, az *Unterrede* ugyan 1527-ben jelent meg Wittenbergben, azonban a szöveg az 1522-es *Türckenbüchlein* változatlan kiadása, tehát nem Mohácsról szól, mint a fiktív cím sugallja, hanem Mohács után adták ki újra, egy 16 soros kíséroverssellel bővítve. A szakirodalom is úgy tartja nyilván, mint amely kiadvány ugyan „a mohácsi csatavesztés közvetett okaira is felhívja a figyelmet”, azonban „már nem Magyarország, hanem Ausztria érdekében készült, amint azt a címlapmetszeten a »Wach auff Oesterreich. Virtus vivit post mortem« jelmondat tanúsítja” (SOLTÉSNÉ: *i. m.* 322.) Ezt a címlapváltozatot az előszó említetlenül hagyja, a szöveggközlés pedig téves olvasatot produkál, a latin mondást „Virtus vin[c]it post mortem”-re írja át, a magyar fordításból pedig egyszerűen kifelejteti. Ugyancsak rosszul jár a kötetet záró latin nyelvű bibliai idézet is, amely a német szöveg végén, sőt a jegyzetben németül is olvasható, a magyar fordítás végén már csak latinul szerepel és magyar fordítását csak a kötet utószavából ismerjük meg.

A kötet német nyelvű előszava és magyar utószava egymástól függetlenül (hadd ne feltételezzük, hogy egymás nem ismeretében!) jött létre. Olvashatunk benne teljesen azonos összefoglalást és a kötet jegyzetanyagától eltérő tényeket is.

Néhány példa a jegyzetelés és a fordítás problémáira: Mint az előszóban olvashattuk, a német és a magyar szöveg jegyzetei szándékosan különböznek egymástól, figyelembe véve a német és magyar anyanyelvű olvasó tudásszintjét. Ennek fényében nem teljesen érthető, hogy a magyar olvasó számára miért nem kell X. Leo pápa életrajzi adatait megadni, amikor németül napra pontos születési és halálozási dátuma és eredeti neve is szerepel. Ugyanígy magyarázatra

szorul a németek számára „Maximilian etwan Römischer Keiser” is, magyarul viszont minden adat nélkül elégnék találatik „Miksa úr, a bölcs hős és dicső emlékü Római Császár”. Barbarossa Frigyes kicsit jobban járt, halálának dátuma megegyezik, de a németül olvasó azt is megtudhatja, hogy a császár a Staufer házból származik és 1122 után születhetett. Nekünk magyaroknak ez már felesleges információ lenne! „Károly császár”-ról a magyar olvasó semmit nem tudhat meg, a német szövegben pontos életrajzi adatok olvashatók, Konrád császárról azonban egyik szövegnél sincsen magyarázat. A német szövegben a „wie wol ein gelarter Behem” kifejezéshez jegyzet fűződik, amely elárulja hogy „Jan Hus, 1371–1415” rejtőzik az idézett megfogalmazás mögött. A magyar fordításban mindenféle magyarázó jegyzet nélkül annyit olvasunk, hogy „egy tudós cseh”. A sort még folytathatnánk más történeti személyiségekkel és földrajzi nevekkkel is, ahol a magyarázatok tekintetében teljes összevisszaság uralkodik. Aristotelész idézésekor a német olvasó megtudhatja, melyik műre gondol a szerző, a magyar fordítás nem tartalmaz utalást. A „Thomas Cardinal zu Caiet des Bepstlichen geschickten... Oration” szöveg a német változatban nem kap jegyzetet, a magyar fordításnál azt olvashatjuk: „Tamás caieto-i [!] bíboros pápai küldött (Kardinal Cajetan/Thomas de Vio Caietanus/Tommaso de Vio Gaietano) beszédéről nincsenek adatok”. Ismét csak meg kell jegyeznünk, hogy ha a szöveg közreadója forgatja Apponyi Sándor bibliográfiáját, akkor megtalálja benne Richardus Bartholinus: *Responsio Principum Germaniae* (S.l. 1518) c. művét, amelyben a szerző összefoglalja Thomas de Vio Caietano követei beszédét (App.H.1631). A német szöveg az olvasó figyelmébe ajánlja „herrn Jacobs Lochers Philomuse Poetischen geticht”-jét, a magyar fordítás viszont nem veszi észre, hogy a „Philomusus” Jacob Locher nevének tartozéka, ezért aztán a magyar fordításban azt olvashatjuk: „Jacob Locher úr Philomusa című költői műve”. Ugyanígy olvashatjuk „Der gleichen aus der Hungerischen Botschafft zirlichen rede, gegen dem Römischen Reiche

zu Wormbs iüngst geübet ” („a magyar követ-ség a római birodalomhoz intézett, nemrég Wormsban tartott ékes beszédéből”) vett hivatkozást. A magyar fordításhoz a kiadó nem fűz jegyzetet, a német jegyzetek között megállapítja, hogy a beszéd nem azonosítható. A magyar nyelvű utószóban viszont Radek Tünde azt írja: „Itt nyilvánvalóan Balbi Jeromos királyi titkár és Werböczy István vezette 1521. évi áprilisi magyar követjárásról van szó”. Ha ez az utószó számára nyilvánvaló, akkor talán meg lehetett volna nézni az Országos Széchényi Könyvtár antiqua-katalógusában a jelzett szerzőt is. Itt ugyanis megtalálható Girolamo Balbi: *Oratio habita in imperiali conventu Wormacien. Die 3. Apr. 1521 c. beszéde*, még pedig egy augsburgi és egy bécsi kiadásban (RMK III. 246/1 és RMK III. 239). Megérte volna a kutatást az a lapszéli jegyzet is, amely Luther művének olvasására szólít fel: „Lis D. L. ym büchlin von kriegsleuten”. A magyar fordítás nem pontos, Sára Balázs magyarításában az idézett szöveg: „Olvasd Luther könyvét a háborúról”. Feltételezésünk szerint nem a háborúról, hanem a harcosokról van szó, amint ez Luther *Ob Kriegsleute auch ynn seligem Stande sein künden* c. művében olvasható (OSzK Ant. 2738/2).

Ugyancsak szabadon bánik a fordító azonos szavak azonos oldalon történő fordításával. A „Die Rodiser Creutzbrüder” kifejezést a szövegben „A rodoszi kereszties barátok”-nak, mellette a lapszélen „A rodoszi kereszties lovagok”-nak fordítja. Ugyancsak „stilizálja” a fordító az „Engelländer” kifejezést, amely ugyanazon az oldalon „angolok” és „Albion” fordításban is szerepel.

Miután a kétnyelvű kiadás az eredeti, bethív szöveget és magyarító jegyzeteit valamint a magyar fordítást és jegyzeteit nem az összehasonlíthatást megkönnyítendő párhuzamos szedésben, hanem egymást követően hozza, aki véletlenül mindkét nyelven tud, az is csak nehezként lapozgatások után jut az összes közreadott információ birtokába. A fordítás ellenőrzése pedig méginkább kilátástalanná válik.

Sajnálatos, hogy a kiadás számtalan hibája elvonja a figyelmet „az interkulturális kommu-

nikáció egyik legkorábbi dokumentumának” poétikai értékelésétől, amely a szakirodalom kellő feldolgozása után még jó is lehet.

NÉMETH S. KATALIN

[Didilescu, Florin]: *Tipărituri de Strasbourg în colecția de patrimoniu a Bibliotecii „A. D. Xenopol” Arad. Catalog secolele XV–XVIII. – Livres strasbourgeois dans le fonds patrimonial de la Bibliothèque „A. D. Xenopol” d’Arad. Catalogue XVe–XVIIIe siècles. [Catalogue par Florin Didilescu.] Arad, 2003. Editions Nigredo, 130 l.*

Az elmúlt tíz évben örvendetesen megélenkült romániai könyvtörténeti kutatások eredményeként számos katalógus, bibliográfia és tanulmánykötet látott napvilágot (vö.: MONOK István: *A szomszédos országokban folyó könyvtörténeti kutatásokról. Néhány figyelemreméltó katalógus (1978–1998)*. = Magyar Könyvszemle 1999. 120–130.) Nagyon fontos ez a magyarországi kutatások számára is, hiszen azok a könyvtárak, amelyeket ma a román kulturális politika patrimoniumként őriz és mutat be szer-te a világban, a magyar kulturális örökség részeként keletkeztek, létrejöttükhöz az állami és intézményi kereteket Magyarország adta. Azt is el kell mondanunk, hogy a román állam ezeket a gyűjteményeket nagyobb arányban őrizte meg, mint ahogy a régi könyvek a mai Magyarországon területén túléltek a második világháborút követő államosítási időszakot. A történeti könyvtárak Romániában is csonkultak persze a háborút követő közel fél évszázadban, de a könyvek jelentős része ma is megtalálható a bukaresti központi könyvtárakban. A Bukarestben létrehozandó „történeti” gyűjtemények célja a román kultúra Nyugat-Európához kötődésének bizonyítása lett volna. Az ilyen „bizonyítás” azonban legfeljebb a politikusokat tudja meggyőzni. A román, a magyar, vagy a nyugat-európai könyvtörténeti szakemberek, vagy a történészek ugyanakkor erről a történetről, csak mint felesleges manipulációról tudnak. A román kultúra ugyanis sok szálon kö-